ناسیۆنالیزم و زمان و دەوڵەت لای ئەحمەدی خانی

محمد عمر ابراهيم
ماجیستێر لە زمان و ئەدەبی کوردی

پێشەکی

باسکردنی هەر چەمکێك لە چەمکەکانی ئەدەب بێگومان کارێکە ئاسان نییە، بەڵکو خوێندنەوە و تێڕوانینی جیاوازی دەوێ ، تاوەکو کەمێك تێ دەگەی، ئەدەبیش بۆشاییەکی زۆری خەڵکی پڕکردووتەوە لایەنێکی گرنگی ژیانیشە، خزمەتێکی زۆریشی بە هەموو میللەتانی جیهان کردووە و ڕۆڵی بەرچاوی هەبووە لەزۆربەی کایەکانی ژیاندا.

یەکێکە لەو چەمکانەی کە دەکەوێتە نێو چوارچێوەی ئەدەبەوە کە پەیوەندییەکی پتەویان بەیەکەوە هەیە ،ئەویش مەسەلەی نەتەوەو زمان و دەوڵەتە،کەلەشێعری شاعیراندا زۆرگرنگی پێدراوە و دەبینرێت.

٠ ـ ١ ناونیشانی توێژینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە هەروەکو لەناونیشانەکەیەوە دیارە(ناسیۆنالیزم و زمان و دەوڵەت لای ئەحمەدی خانی) هەوڵێکی ئەکادیمیانەیە بۆخستنەڕووی لایەنی نەتەوایەتی لای خانی کەبەشێوەیەکی بەرچاو لەشێعرەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە.

٠ ـ ٢ هۆکاری هەڵبژاردنی توێژینەوەکە:

هەرجەندە کۆمەڵێك توێژینەوە کراون لەسەر چەند لایەنێکی خانی لەناویشیاندا لایەنی نەتەوایەتی ،بەلام ئاوڕی جدی لێنەدراوەتەوە،لەکاتێکدا هەستی نەتەوایەتی بەشێکی زۆری لەشێعرەکانی داگیر کردوە.

٠ ـ ٣ سنوری توێژینەوەکە:

لە دیوانی ئەحمەدی خانیدا، تەنیا ئەو شیعرانە وەرگیراون، کە ڕەهەندی سیاسییان هەیە و تەواوی ئەو شیعرانەی کە ناوەڕۆکی سیاسی تێدا بەدی ناکرێت، فەرامۆش کراون و نمونەی شیعری لێ وەرنەگیراون.

٠ ـ ٤ ڕێبازی توێژینەوەکە:

ئەم ڕێبازە ڕێبازێکی تیۆری و پراکتیکییە و لەزۆر شوێنیش توانیومانە نمونەی شێعری بۆبابەتەکە بخەینە ڕوو.

e-ISSN (2522-7130) p-ISSN (2410-1036)

٠ ـ ٥ گرفتەکانی توێژینەوەکە:

بێگومان نوسینی هەر توێژینەوەیەك بەدەر نییە لەهاتنە پێشی گیرو گرفت،ئەو گیرو گرفتانەش کەهاتنە بەردەمی ئێمە ،کەمی سەرچاوەی پێویست بوو لەسەر ئەو بابەتە هەروەها نەبونی کات و زەمەنی پێویست.

٠ ـ ٦ بەشەکانی توێژینەوەکە:

توێژینەوەکە لەبەشێکی سەرەکی و چەند تەوەرەیەك پێك هاتووە (ناسیۆنالیزم ، خانی و پەیدابونی هەستی نەتەوایەتی لەڕوی مێژووییەوە ، پەیدابونی هەستی نەتەوایەتی لەئەدەبیاتی کوردیداو گرنگی زمان و دەوڵەت لای خانیمان کردوە.

بەشی یەکەم

١.١ ناسیۆنالیزم و ئەحمەدی خانی:

سەبارەت بە چەمك و پێناسەی ناسیۆنالیزم لەو ڕۆژەوە دەستپێدەکات، کە مرۆڤەکان لەم گەردوونەدا دروستبوون، لەدوای دروستبوونیان بەم جیهانەدا کەرت کەرت و تاقم تاقم بوون، لەدوای ئەو کەرت کەرت بوون و تاقم تاقم بوونە هەر کەرت و تاقمێك تایبەتمەندی و هەستی نەتەوایەتی خۆی هەیە هەروەکو خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: ((يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ))[١] ئەو قەبیلە و هۆزانەش، کە خوای گەورە ئاماژەی بۆ کردووە هەموو بۆ هاریکاری کۆمەڵگەکانە لەگەڵ یەکتری دا سەرباری بوونی هەموو ئەو جیاوازییانەی کە لەنێوان کـۆمەڵگەکاندا هەیە، هەروەك خـوای گەورە لە شوێنێکی تـری قورئـاندا دەفەرموێت: ((وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ))[٢] (٢) بۆیە دەکرێت بڵێین: ئێمەی مرۆڤ هەر لە سەرەتای لەدایکبوونمانەوە بە کۆمەڵێك جیـاوازی لـەدایکبووین، ئەو جیاوازییـانەش وایـانکـردووە، کـە هەر یەکەمان هەستێکی جیاوازمان هەبێت لە بەرانبەر یەکتری دا ، ئەو هەستە چ هەستی خۆشەویستی بێت ، چ هەستی نەتەوایەتی بێت ، چ هەستی نیشتیمان پەروەری بێت، دواتر هەریەکە بە پێی پلەیەك ڕەنگی داوەتەوە، بۆیە زۆرجار دەبینین هەر لەنێو کوردا کەسێك هەستی نەتەوایەتی زۆر بەهێزە، بەڵام بە پێچەوانەشەوە هی وا هەیە هەستی نیشتیمان پەروەری بەهێزترە، نەتەوەیی بوون، یان ناسیۆنالیزم هەستی کەسەکانە بەرانبەر بە کۆمەڵگەی خۆیان و نیشتیمانەکەیان، نەتەوایەتی بوونیش ((خۆشەویستی مرۆڤە بۆ خەڵکی ناو کۆمەڵگەکەی خۆی، نیشتیمان پەروەریش خۆشەویستی مرۆڤە بۆ نیشتیمان و زێدی خۆی))[٣]

---

[١] قورئانی پیرۆز، سورەتی الحجرات، ئایەتی ١٣.

[٢] قورئانی پیرۆز، سورەتی الروم، ئایەتی ٢٢.

[٣] عەبدال نوری عەبدال، ناسیۆنالیزم بەعەرب کردن، چاپخانەی هاوار، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٦، ل١٧

e-ISSN (2522-7130) p-ISSN (2410-1036)

لەلایەکی ترەوە ناسیۆنالیزم ((لەڕووی زانستییەوە ئایدۆلۆژیای کۆمەڵایەتی سیاسییە ڕەنگدانەوەی قۆناغێکی دیاریکراوی ژیانی کۆمەڵگەیە و لەنێوەوە هەڵگری پڕۆژەی سەربەخۆیی و دەوڵەتی نەتەوەییە لەسەر خاکی نەتەوە))[٤]

ناسیۆنالیزم پەیوەندییەکی بەهێزی بە دەوڵەتەوە هەیە، ئەو نەتەوانەی کە دەوڵەتی سەربەخۆیان هەیە ناسیۆنالیزم تیایاندا بەهێزە، بەڵام بە پێچەوانەوە ئەو نەتەوانەی، کە دەوڵەتیان نییە یاخود خاوەن دەوڵەتی خۆیان نین ناسیۆنالیزم تیایاندا بێهێزە، کە کورد یەکێکە لەو نەتەوانەی، کە تا ئێستا گرفتی ناسیۆنالیزمی هەیە بەهۆی نەبوونی دەوڵەتێکی سەربەخۆوە، کورد ئەگەر هەستی کۆمەڵگەیی بوونی هەشبێت لە سەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی تر گۆڕانی بەسەردا هاتووە بۆیە ((ناسیۆنالیزمی کوردی بە حوکمی سروشتی خودی ناسیۆنالیزم و ئەو بارودۆخە نائاساییەی کوردی تیادا ژیاوە و سنوری بۆ جوڵە و گەشەی ناسیۆنالیزمەکەی داناوە کەمتر توانیویەتی لە هەندێ مەسەلە بپرسێتەوە و پرسیاری فکرییان لێبکات، کە بۆ دۆخی نائاسایی و ناسیۆنالیزمێك لە دۆخی بنیاتنانی کۆمەڵگەدا وەڵامدانەوە بەو پرسیارانە گرنگی تایبەتی خۆیان هەیە و بەشێکن لە زەمینەسازی کردن بۆ گەشانەوەی بەهاکان و بەهێزبوونی پایەکانی دامەزراوە نیشتیمانییەکان))[٥]

ناسیۆنالیزم بەرهەمی شۆڕشی پیشەسازی و لەدایك بوونی چینی ناوەندە. واتە بەرهەمی مۆدێرنیتەیە و دەوڵەت بەرهەم دێنێت. نەتەوە بەڕوانینی نوێ بەرهەمی ناسیۆنالیزمە. کەواتە ناسیۆنالیزم بۆ گەشەکردن پێویستی بە کەش و هەوایەکی ئارام و دۆخێکی ئاساییەوە هەیە لە دۆخی ئاڵۆزدا گەشە ناسێنێت و بەرەوپێش ناچێت بۆیە دەبینین (ستالین) لەبارەی خودی نەتەوە دەڵێت: ((نەتەوە بریتییە لە یەکەیەکی خۆجێی لەنێو مێژوودا گەشەی بەخۆی داوە، خاوەنی زمان، خاك، ژیانی ئابوری و پێکهاتەی سایکۆلۆژیە لەنێو یەکبوونی کەلتور (فەرهەنگ) دا وەدیار دەکەون))[٦] ، کەواتە ناسیۆنالیزم ئایدۆلۆجیای دروستکردنی دەوڵەتە لەنێو کۆمەڵگەدا سەرهەڵدەدات و ئامانجی بە ئامانج گەیاندنی ئەو کۆمەڵگەیەیە، کە لە ناویدا سەری هەڵداوە بەمەبەستی خۆشگوزەرانی ئەو کۆمەڵگەیە، جا ئەگەر خاوەنی دەوڵەتی سەربەخۆ نەبێت ئەو کۆمەڵگەیە ئەوا ناسیۆنالیزمەکەی لەپێناوی دروستبوونی دەوڵەتێکی سەربەخۆ بەردەوام لە چالاکی دایە ، کە ئەوە لەنێو کورددا بەشێوەیەکی ڕوون و ئاشکرا ڕەنگی داوەتەوە. ئامانجی ناسیۆنالیزمەکەشی گەیشتنە بە ماف و داخوازییەکانی گەلی کورد بە تایبەتیش دروستبوونی دەوڵەتی کوردستان، بەڵام ئەو نەتەوانەی کە خاوەنی دەوڵەتێکی سەربەخۆن ناسیۆنالیزمەکەیان کار بۆ دادپەروەری و نەهێشتنی گەندەڵی و بەدیهێنانی مافی تاکەکانی ئەو کۆمەڵگەیە دەکات، وەك ئەوەی لە ئەڵمانیا بوونی هەیە، بێگومان ناسیۆنالیزمیش لەسەر بنەماکانی نیشتیمان و دەوڵەت و کۆمەڵگە کار دەکات، (عەبدوڵا ئەبریشەمی) پێی وایە ((کۆمەڵگە، نیشتیمان و دەوڵەت سێ کۆمەڵەی

[٤] عەتا قەرەداخی، گوتاری ناسیۆنالیزمی کوردی، بەرگی یەکەم، ٢٠٠٩، ل١٧.

[٥] ئەبوبەکر عەلی، پرسی بیناکردنەوەی ناسیۆنالیزم و کۆمەڵگە، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٩، ل١٣١.

[٦] عەبدال نوری عەبدال، ناسیۆنالیزم بەعەرب کردن، ل١٨.

e-ISSN (2522-7130) p-ISSN (2410-1036)

سەرەکی ناسیۆنالیزمی هەر کۆمەڵگەیەکن))[٧] کەواتە ناسیۆنالیزم بەبێ بوونی کۆمەڵگە و نیشتیمان و دەوڵەت بوونێکی سەربەخۆی نابێت.

دەبێت ئەوە بزانین کە ناسیۆنالیزمی کوردی گوزارشت لە داخوازییەکانی گەلی کورد دەکات هەر بۆیەشە بە بۆچوونی (شیفر) ((ناسیۆنالیزمی هەر کۆمەڵگەیەك دەبێتە سیمبولێکی فیکری بۆ گوزارشت کردن لە خودی کۆمەڵگەکە بەجۆرێك، کە بەرگێکی جیاواز لە ژانی تر دەپۆشێت و بە ڕەنگێکی جیاوازتر لە ڕەنگی ناسیۆنالیزمی کۆمەڵگەکانی دی خۆی دەنوێنێت))[٨]

بۆیە هەروەك ئاماژەی بۆ کرا، ناسیۆنالیزمی هەر کۆمەڵگەیەك تایبەتمەندی خۆی هەیە و جیای دەکاتەوە لە کۆمەڵگەکانی دەوروبەری، ناسیۆنالیزمی گەلی فەرەنسیش جیاوازە لە ناسیۆنالیزمی گەلی ئەڵمانی هەروەها ناسیۆنالیزمی گەلی کوردیش جیاوازە لە ناسیۆنالیزمی گەلی عەرەب و ناسیۆنالیزم لەنێو هەر گەلێکدا دەشێ بە دوو مانا دەربکەوێ بەم شێوەیەی خوارەوە:

((١. دەشێت هاو واتای ئازادی و یەکسانی هەقخوازی بێت، ئەوەش لەو کاتانەدا بێت کە کۆمەڵگەیەکی ژێردەست لە دژی ستەم و داگیرکردن و لەپێناوی ئازادی دا خەبات دەکات.

٢. دەشێت مانای شۆڤێنیزم و ستەم و ڕەگەزپەرستی بێت ، کاتێك کۆمەڵگەیەکی سەردەست ، یان داگیرکەر و بۆ درێژەدان بە داگیرکردن ، یان چەوسانەوەی گەدایەتی کۆمەڵگەی یان پەلاماری کۆمەڵگەی دراوسێ ئایدۆلۆژیای ناسیۆنالیزم بەکاردێت))[٩]

لەوەوە دەردەکەوێت، کە ناسیۆنالیزمی هەر گەل و کۆمەڵگەیەك هەبێت خودی یە و هەر بۆ هەمان گەل و کۆمەڵگە دەگەڕێتەوە، گوزارشت لەهەمان کۆمەڵگە دەکات، بۆیە ئەگەر سەیری کۆمەڵگەکانی جیهان بکەین ، دەبینین کاتێك ناسیۆنالیزم لەنێویاندا سەری هەڵداوە بەپێی خاسیەتی کۆمەڵگەکەی خۆیان ڕوونکردنەوەیان لەسەر داوە ، بۆیە ئەگەر سەیری کۆمەڵگەی ئەوروپی بکەین دەبینین، کە سێ قوتابخانەی زمان هەن هەر یەکەیان بەجۆرێك پێناسەی ناسیۆنالیزمیان کردووە:

((یەکەم: پشت بە ڕەچەڵەك و نەژاد و هاوخوێنی و زمانی هاوبەش دەبەستێت، سیستەمی نزیکایەتی نەژادی و هاوخوێنی دەکات بە ناسێنەری گروپی نەتەوایەتی))[١٠]

لەم پێناسەیەوە دەردەکەوێت، کە ناسیۆنالیزم لەسەر بنەمای هاوزمانی و هاونەژاد و تایبەتمەندی یەکێتی یەك نەتەوەیی ئیش دەکات و پێویستی بە یەك بۆچوون هەیە لەنێو هەر کۆمەڵگەیەکدا، کە ناسیۆنالیزمەکە بەشێوەیەکی تایبەتی تیایدا سەری هەڵداوە، قوتابخانەیەکی تریش هەیە، کە ئەویش لە کۆمەڵگەی ئەوروپی سەری هەڵداوە ئەویش قوتابخانەی مارکسە، بۆچوونیان لەبارەی ناسیۆنالیزمەوە وایە کە: ((زۆربەی زۆری شتەکان دەگەڕێتەوە بۆ کۆمەڵگە، چونکە کۆمەڵگەی ئەوروپی ئەوکاتە کۆمەڵگە سەنتەر بوو بۆ پێناسەکردنی

---

[٧] صالح هەرکی، ئایا زمانی یەکگرتووی کوردی مومکینە، گۆڤاری پێشکەوتن، ژمارە ١٥١، هەولێر، ٢٠٠٧، ل٣٦.

[٨] جەعفەر عەلی، ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردی، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٢٤.

[٩] ڕەفیق سابیر، کلتور و ناسیۆنالیزم، چاپخانەی تیشك، چاپی سێیەم، ٢٠٠٨، ل١٦.

[١٠] ئەبوبەکر عەلی، پرسی بیناکردنەوەی ناسیۆنالیزم و کۆمەڵگە، ل١٢٠.

e-ISSN (2522-7130) p-ISSN (2410-1036)

ناسیۆنالیزم، هەر لەسەر ئەو بنەمایەش دایانڕشتووە))[11] ئەو پێناسەیە ئەوە دەگەیەنێت، کە کۆمەڵگە سەرچاوەی ناسیۆنالیزمە و ناسیۆنالیزمیش داخوازی ئەو کۆمەڵگەیە دێنێتە دی و بۆ ئامانجەکانی ئەو کۆمەڵگەیە کاردەکات.

لەگەڵ هەموو ئەو قوتابخانانەی کە خستمانە ڕوو قوتابخانەیەکی تری ئەوروپی هەیە، کە پێویستە ئاماژەی بۆ بکەین ، ئەویش قوتابخانەی فەرەنسی یە، ئەو قوتابخانەیە بۆچوونیان وایە ناسیۆنالیزم کە دەڵێن: ((بە پلەی یەکەم جەخت لەسەر بنچینەی بوونی ویست و ئارەزووی هاوبەشی تاکەکانی کۆمەڵگە بۆ بەیەکەوە ژیان دامەزراوە، تاکەکان بە ویستی خۆیان بە کۆمەڵگە پەیوەست دەبن بەگوێرەی هێڵە گشتییەکانی ئەو قوتابخانەیە کۆمەڵگەبوون بە زمان نییە، بەڵکو پەیوەست بە ویست و ئیرادەیە، نەتەوایەتی `ئەساسەکەی دەوڵەتە لای فەرەنسییەکان))[12]

ئەگەر سەیری ئەو قوتابخانەیەش بکەین دەبینین وەك سەرجەم قوتابخانە و بۆچوونەکانی تر وا باسی ناسیۆنالیزمیان کردووە، کە داخوازی ئەو کۆمەڵگەیە دێنێتە دی ، کە لە ناویدا سەر هەڵدەدات و بەمەبەستی گەیشتن بە دەوڵەت و دواتر بەدیهێنانی ماف تاکەکانی ئەو کۆمەڵگەیە لەژێر سایەی ئەو دەوڵەتە بە پێشەنگ دەزانن، کەواتە بەشێوەیەکی گشتی ناسیۆنالیزم کار بۆ بەدیهێنانی ماف و ئازادییەکانی تاکەکەس بەشێوەیەکی تایبەتی و کۆمەڵگە بەشێوەیەکی گشتی دەکات بەمەبەستی خۆشگوزەرانی کۆمەڵگە.

٢ـ١ پەیدابوونی هەستی نەتەوایەتی لەڕووی مێژووییەوە:

سەبارەت بە سەرهەڵدان و پەیدابوون و مێژووی بیری کۆمەڵگەیی (ناسیۆنالیزم) وەك دیاردەیەکـی جیهانی و پەرەسەندنی و ڕەنگدانەوەی لەسەر ژیانی کۆمەڵگەکان بەشێوەیەکی گشتی و مرۆڤ بەتایبەتی لەبواری سیاسیی و ئەدەبی دا بیروڕا جیاوازی و هەمەلایەنی لەسەرە، هەریەکە و بەجۆرێك باسی سەرهەڵدانی ئەو بیرە دەکات، ئەو جیاوازییەش بۆ نوسەرانی ئەو نەتەوانە دەگەڕێتەوە کە هەستی نەتەوایەتی لەنێو هەریەکەیاندا لە کات و سەردەمێکدا سەری هەڵداوە، بەشێوەیەکی گشتی ئەو بیروبۆچوونانە بەسەر دوو بەرەدا دابەش دەبێت کە دەکرێت بەم شێوەیەی خوارەوە ئاماژەیان بۆ بکەین:

بەشێك لە نوسەران پێیان وایە کە: ((هەستی نەتەوایەتی دیاردەیەکی سروشتییە و پەیوەستە بە مرۆڤەوە، هەر لەو سەردەمانەی کە کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی دروست بووە ئەو هەستەش لە ناخیدا گەورە بووە))[13]

هەستی نەتەوایەتی هەستێکە پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە بیری مرۆڤەوە هەیە و لەگەڵ گەورە بوون و کامڵ بوونی مرۆڤەکە ئەو هەستەش گەشە دەکات و پەرە دەسێنێت، کەواتە دەکرێت بڵێین هەستی نەتەوایەتی مێژوویەکی دێرینی هەیە و بۆ سەرەتاکانـی ژیانـی مرۆڤ دەگەڕێتەوە، لـەم بارەوە (هانز کۆهن) دەڵێت ((مێژوو بە درێژایی چاخەکانی تۆوی هەستی نەتەوایەتی تێدا بەدی دەکرێت لە دەستگرتنی بەهێزی خەڵك بە زەوی و داب و نەریت و ئەو دەسەڵاتەی لە هەرێمێکی دیاریکراودا هەیانبووە خۆی دەنوێنێ))[14] ئەو بۆچوونەش

[11] سەرچاوەی پێشوو، ل١٣١.

[12] سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٦.

[13] موحەمەد فاتح، ناسیۆنالیزم و سیاسەت، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠١٢، ل٤٠.

[14] جەعفەر عەلی، ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردی، ل٣٥.

e-ISSN (2522-7130)	p-ISSN (2410-1036)

ئەوە ڕوون دەكاتەوە، كە هەستی نەتەوایەتی بە یەكێك لە دیاردە كۆنەكان دادەنرێت و هەر لە سەرەتای دروست بوونی كۆمەڵ و هۆز و كۆمەڵگەكانەوە ئەو هەستەش لەگەڵیدا گەورە بووە و لە كارو كردەوەكانی ڕۆژانەی دا ڕەنگی داوەتەوە و هۆكارێكی گرنگ بووە بۆ پاراستن و مانەوەی كۆمەڵگەكان و شوناسی تایبەتی خۆیان كە بەهۆیەوە دەناسرێنەوە.

بەشێكی تر لە نوسەران مێژووی سەرەتای دروستبوونی ئەو هەستە نەتەوایەتییەی، كە بەو شێوەیەی ئێستا هەیە بە كات و سەردەمێكی دیاری كراو دەبەستنەوە، كە لەنێو هەر كۆمەڵگەیەكدا بەشێوەیەك ڕەنگی داوەتەوە و هەستی پێدەكرێت و هەریەكە و بەپێی هەستی خۆی سودیان لێ بینیووە و لەم بارەیەوە پێیان وایە كە: ((ناسیۆنالیوم دیاردەیەكی بەرهەمهێنراوی هزری مرۆڤە و مێژووی سەرهەڵدانی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوروپا، ئەوەش لە دەرەنجامی هەموو ئەو گۆڕانكارییانەی لەماوەی نێوانساڵانی (١٤٥٧-١٨٧٥) دا ڕوویاندا و كۆمەڵێك گۆڕانكاری ڕیشەیی لە بوارە جۆربەجۆرەكانی ژیانی ئابوری و كۆمەڵایەتی و سیاسیی و فەرهەنگی...هێنایە كایەوە، ئەو دیاردەیەش لە ناوچە جیاجیاكانی جیهان بوو بە خواستی مرۆڤەكان و هەر كۆمەڵ و كۆمەڵگەیەك بە جۆر و شێوازێك لە ڕووخسارێك و بە میكانیزمی شیاو بە كات و شوێنی خۆی بووە هەڵگری ئەو بیرۆكەیە و لە هەوڵی بڵاوكردنەوەی بنەماكانی و گشتاندنی ئامانجەكانی بوو))[١٥]

بەپێی ئەو بۆچوونە بێت، كە ئاماژەمان بۆ كرد ناسیۆنالیزم وەك دیاردەیەك سەرچاوەكەی دەگەڕێتەوە بۆ گەلانی ئەوروپا بەتایبەتی ئەو كاتانەی گەلانی ئەوروپا ویستوویانە لەژێر ستەمی ئەو كاتەی، كە ئەوروپا بەشێوەیەكی خراپ بەڕێوە دەبرا، ئەو خراپ بەڕێوەبردنەش كاریگەری لەسەر ئەو نەتەوانە هەبووە بۆ سەرهەڵدانی بیری نەتەوایەتی.

هەندێكی تر لە مێژوونووسان سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزم و سەرەتاكەی بۆ ((ساڵی (١٨٠٦) دەگەڕێننەوە كاتێك (نیتچە) بانگەوازی كۆمەڵگەی ئەڵمانی دەكرد و هەندێكیشیان بۆ شۆڕشی فەڕەنسی ساڵی (١٨٧٩) دەیگەڕێننەوە))[١٦]

ئەو بۆچوونە دەری دەخات، كە شۆڕشی فەڕەنسی كاریگەرییەكی ڕاستەوخۆی لەسەر سەرهەڵدانی بیری نەتەوەیی (ناسیۆنالیزم) هەبووە و پاشان بەناو گەلانی دیكەدا بڵاوبۆتەوە، هەر لەم بارەیەوە (علی باپیر) سەبارەت بە سەرهەڵدانی بیری نەتەوایەتی دەڵێت: ((سەرەتای سەرهەڵدانی هەستی نەتەوایەتی وەكو بیروباوەڕێكی سیاسیی و كۆمەڵایەتی دەگەڕێتەوە بۆ كاتی پاش ڕوودانی شۆڕشی فەڕەنسا كە (جان جاك ڕۆسۆ) بە یەكەمین هەڵگری پەیامی نەتەوایەتی دادەنرێت، چونكە زۆر پێداگری كرد لەسەر ئەوەی كە دەبێت مرۆڤ زۆر بە توندی بە نیشتیمان و خاك و ئاوی خۆیەوە بچەسپێ بۆیە لە سەدەی نۆزدەیەم بە چاخی زێڕینی ناودەبات))[١٧]

[١٥] هیوا عەزیز سەعید، ناسیۆنالیزمی كوردی (١٨٨٠-١٩٣٩)، بڵاوكردنەوەی مەكتەبی بیرو هۆشیاری (ی.ن.ك)، سلێمانی، ٢٠٠٣، ل٤٧.

[١٦] جەعفەر عەلی، ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی كوردی، ل٤٨.

[١٧] عەبداڵ نوری عەبداڵ، ناسیۆنالیزم بەعەرب كردن، ل١٧.

e-ISSN (2522-7130) p-ISSN (2410-1036)

هــەروەها بۆچوونـــی تریش هەیە دەڵێت: ((نـاسیۆنـالیزم دەگـەڕێتەوە بـــۆ ســـەردەمـــی یۆنانییەکان و شکسپیر))[18] بەهۆی بوونی ئەو هەموو ڕا جیاوازەوە لەبارەی سەرهەڵدانی هەستی نەتەوایەتی (ناسیۆنالیزم) ناتوانین مێژوویەکی دیاریکراو بۆ ئەو بابەتە دیاری بکەین، لەبەرئەوەی ئەگەر سەیری ئەو بۆچوونانە بکەین دەبینین هەریەکە ئاماژە بۆ سەردەم و کۆمەڵگەیەك دەکات بەشێوەیەکی گشتی: ((سەرهەڵدانی بیری نەتەوەیی لەگەڵ سەرەتاکانی دێرینترین مێژووی ژیانی مرۆڤدا هەبووە تا مرۆڤیش بمێنێ هەست و سۆز و بیروباوەڕی نەتەوایەتی دەمێنێت، بۆیە باوەڕ و هەستی نەتەوایەتی دێرینترین مێژووی کۆمەڵگە و مرۆڤایەتی نیشان دەدات))[19] کەواتە هەستی نەتەوایەتی مێژوویەکی کۆنی هەیە و ڕەگ و ڕیشەکەی بۆ ئەو کاتە دەگەڕێتەوە کە مرۆڤەکان کۆمەڵ کۆمەڵ و تاقم تاقم بوون، لەلایەکی ترەوە هەر لەبارەی سەرهەڵدانی بیری نەتەوایەتییەوە (ڕێنان) دەڵێت: ((سەرەتای نەتەوایەتی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (١٧٨٠)))[20]

لە کۆی هەموو ئەو جیاوازی و بۆچوونانەی دەربارەی سەرهەڵدانی بیری نەتەوەیی (ناسیۆنالیزم) گەیشتینە ئەو ئەنجامەی کە بڵێین: سەرەتای سەرهەڵدانی بیری نەتەوەیی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوروپا، بەڵام لەڕووی کاتەوە ناتوانین بەتەواوی ساڵێك یان چەند ساڵێك دیاری بکەین و بڵێین بیری نەتەوەیی لەم کاتەدا سەری هەڵدا و دواتر بەناو گەلانی تردا بڵاوبۆوە، بەڵام ئەوەش ئەوە ناگەیەنێت، کە سەرهەڵدانی بیری نەتەوایەتی مێژووی نەبێت، بەڵکو مێژووی هەیە و ئەوە لەسەرەتادا بەچەند شێوەیەك خرایەڕوو، سەرجەم بۆچوونەکان لەسەر ئەوە کۆکن کە سەرچاوەی ئەو بیرە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوروپا و بەدیاری کراویش فەرەنسا و لەوێوە بەناو گەلانی تری ئەوروپادا بڵاوبۆوە.

١ـ٣ پەیدابوونی هەستی نەتەوایەتی لە ئەدەبیاتی کوردیدا:

پێش ئەوەی ئاماژە بۆ پەیدابوونی هەستی نەتەوایەتی بکەین لە ئەدەبیاتی کوردیدا پێویستە ئەوە بخەینەڕوو ، کە مێژووی ئەدەبیاتی کـوردیش بەهــەمـان شیوەی مێژووی ئەدەبیاتـــی جیهان ڕاوبۆچوونـــی جیاواز هەیە سەبارەت بەسەرهەڵدانی بیری نەتەوەیی، هەر نوسەرە و لە ڕوانگەیەکەوە یاخود دەکرێت بڵێین بەپشت بەستن بەچەند سەرچاوەیەك باسیان کردووە، بۆیە دەکرێت لێرەدا هەندێك لەو بۆچوونانە بخەینەڕوو:

(جەمال نەبەز) پێی وایە سەرەتای سەرهەڵدانی بیری نەتەوەیی دەگەڕێتەوە بۆ: ((پێش نوسینەوەی کتێبەکەی جواج سەعدەدین (١٥٣٧-١٥٩٩) و دەوڵەتی عوسمانی و سوڵتان مورادی سێیەم و هەوڵەکانی مەلا ئیدریسی بەدلیسی، هەروەها دەشڵێت لە سەدەی هەژدەوە دەستیپێکردووە، لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەدا گەیشتووەتە پلەی خەباتی چەکدارانی ڕێکخراو))[21]

---

[18] عەلی باپیر، سۆزی نەتەوایەتی و بیری ناسیۆنالیزم لە تەرازووی ئیسلامـــدا، نوسینگەی تـــەفسیر، چاپی یـــەکـــەم، هەولێر، ٢٠٠٥، ل١٠١-١٠٢.

[19] عەبدوڵا ئاگرین، کاریگەری بیری نەتەوەیی لە پەرەسەندنی کورتە چیرۆکی کوردی کوردستانی عێراق (١٩٦١-١٩٧٠)، چاپی یەکەم، هەولێر، ١٩٩٩،ل٤٠-٤١.

[20] ئەکرەمی میهرداد، ناسیۆنالیزم و گۆڕانکاری تیۆری ڕەخنە، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل١٣٩.

[21] جەعفەر عەلی، ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردی، ل١٤١.

e-ISSN (2522-7130) p-ISSN (2410-1036)

ئەوە ئەمە دەردەخات، کە پەیدابوونی هەستی نەتەوایەتی لەنێو کوردیشدا مێژوویەکی کۆن و دێرینی هەیە ، بەجۆرێك هەندێك لە نوسەران و مێژوونوسان سەرەتاکەی دەگەڕێننەوە بۆ سەردەمی ئەو میر و میرنشینانە، کە ڕۆژگارێك حوکمڕان بوون لە ناوچە جیاجیاکانی کوردستان بەشێوەیەکی سەرەتایی ئەو ناوچانەیان بەڕێوە بردووە و هەندێك نوسەری تریش بەتایبەت (ڕۆبەرت ئۆڵسق) سەبارەت بە سەرهەڵدانی بیری نەتەوەیی دەڵێت: ((هەندێ لە نیشتیمان پەروەرانی کورد لەو باوەڕەدان، کە دوای شکستی عوسمانی لە ساڵی (١٨٣٩) لەبەرانبەر ئیبراهیم پاشای کوڕی محمد علی پاشای میسر بەدرخان هەوڵی داوە کوردستانێکی سەربەخۆ دابمەزرێنێت))[٢٢]

هۆی زۆری ئەو بۆچوونانە سەبارەت بە سەرهەڵدانی هەستی نەتەوایەتی لەنێو کورددا دەگەڕێتەوە بۆ بەردەوامی ژێردەستەی کورد و نەبوونی کیانی سەربەخۆی کوردی. دەکرێت بڵێین: ئەگەر کورد لەسەردەمێکی دیاری کراودا خاوەن کیان و دەوڵەتی سەربەخۆ بوایە، مێژوو نوسینی پارێزراو بووایە لەوانەیە بمان توانیبا زۆر بە ئاسانی سەردەمی سەرهەڵدانی یاخود مێژووی سەرهەڵدانی بیری نەتەوایەتی دیاری بکەین، نوسەری تریش هەیە، کە ئاماژە بە ڕۆڵی میر بەدرخان دەکەن سەبارەت بە سەرهەڵدانی هەستی تەتەوەیی لەنێو کورددا و لەو بارەیەوە بۆچوونی وایە، کە دەڵێت: ((میر بەدرخان یەکەمین کەسە کە مەوداو ڕەهەندی نەتەوەیی بنیات نابێت و وەکو باوکی ناسیۆنالیزمی کورد لە مێژوودا جێی خۆی گرتووە))[٢٣] کەواتە میر بەدرخان ڕۆڵی هەبووە لە بەرەوپێش بردنی هەستی نەتەوایەتی لەنێو کورددا، ئەگەر ئەو هەوڵە سەرەتایش بوبێت، بەڵام بەلای کوردەوە هەر جێگای بایەخە، هەندێ نوسەری تر هەیە بۆچوونی جیاوازە دەربارەی سەرهەڵدانی هەستی نەتەوایەتی لەنێو کورددا و بەشێکیان ((ئاماژە بۆ هەوڵەکانی نوسینەوەی مێژووی کوردی دەکەن و باس لە کتێبی شەرەفنامەی شەرەفخانی بەدلیسی ساڵی (١٥٤٣-١٦٠٤) دەکەن))[٢٤]

کەواتە شەرەفنامەی شەرەفخانی بەدلیسی دەورێکی گرنگی گێڕا لە دەرخستن و دیاری کردنی هەستی نەتەوایەتی لەنێو کۆمەڵگەی کورددا. بۆیە زۆرێك لە نوسەرانی کورد ((کۆششی شەرەفخانی بەدلیسی بۆ دامەزراندنی یەکێتی سیاسیی و پێکەوەنانی بەرەیەکی بەتین لەنێوان حکوومەت و میرنشینە کوردییەکان))[٢٥] دەکەن بە بەڵگە بۆ ئەو ڕاستییە هەوڵی شەرەفخانی بەدلیسی بە یەکێك لە هەوڵە گرنگەکان دادەنرێت لە کۆندا لەڕووی مێژووییەوە بۆ بەرەوپێش بردنی هەستی نەتەوایەتی و ڕەنگدانەوەی لەنێو کورددا هەندێکی تر لە نوسەران پەیدابوونی هەستـــی نەتەوایەتی لە ئەدەبیاتی کوردیدا دەگێڕنەوە بۆ مەم و زینەکەی ئەحمەدی خانی ((١٦٩٥ زایینی واتە ساڵی نوسینی مەم و زینی ئەحمەدی خانی بە باوکی بیری بزوتنەوەی ناسیۆنالیزمی کوردی))[٢٦] واتە ئەوەش ئەوە دەردەخات، کە سەرهەڵدانی هەستی نەتەوایەتی لەنێو کورددا بەهەمان شێوەی کۆمەڵگەکانی تری جیهان مێژوویەکی کۆن و دێرینی هەیە، هەروەها هەندیك لە مێژوونوسانی تریش سەرەتای سەرهەڵدانی بیری نەتەوەیی دەیگێڕنەوە بۆ سەردەمی: ((ئەحمەدی خانی (١٦٥٠-١٧٠٦) کە یەکەمین شاعیری

---

[٢٢] سەرچاوەی پیشوو، ل١٤٨.

[٢٣] کۆچێر، کورد لە سەدەی نۆزدە و بیست دا، وەرگێڕان حەمە کەریم عارف، چاپخانەی شڤان، چاپی سێیەم، سلیمانی، ٢٠٠٦، ل٦٣.

[٢٤] هیوا عەزیز سەعید، ناسیۆنالیزمی کوردی، ل٦٢.

[٢٥] پرۆفیسۆر د.عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، ئەحمەدی خانی شاعیر و بیرمەند و فەیلەسوف و سۆفی(١٦٥٠-١٧٠٧)، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل١١٢.

[٢٦] جەعفەر عەلی، ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردی، ل١٣٥.

e-ISSN (2522-7130) p-ISSN (2410-1036)

كوردە، كە سەرەتای گوتاری كۆمەڵگەی كوردی بنیات نابێت، چونكە دەشێت خانی مەم و زینی كردبێتە بەهانەیەك بۆ گوزارشت كردن لە ژیانی ناهەمواری كۆمەڵایەتی و كۆمەڵگەی كورد))[٢٧] هەوڵەكانی خانی لەڕووی مێژوویی و ئەدەبییەوە هەولی گرنگن بۆ دەرخستن و بەرەو پێش بردنی هەستی نەتەوایەتی لەنێو کورددا و بۆ ئەوەش گەیشتن بە دەوڵەتێكی یەكگرتووی كوردی.

هەروەها سەبارەت بە سەرهەڵدانی هەستی نەتەوایەتی لەنێو کورددا (جلال تاڵەبانی) دەڵێت: ((ناسیۆنالیزمی كوردی بەشێوە سەرەتاییەكانی بزوتنەوەی ڕزگاری كۆمەڵگەی كورد وەك سەرەتای دروست بوون و دەركەوتن لەنیوەی یەكەمی سەدەی نۆزدەدا سەری هەڵداوە، دواتر وردە وردە ڕواڵەتەكانی وەك دیاردەیەك بەڕوونی دەردەكەوێت، كە ڕەنگدانەوەی هۆشیاری پێوە دیاربوو بەجۆرێك خەباتی كوردیش دژی عوسمانییەكان سروشتی ناسیۆنالیستانەی بەخۆوە گرت))[٢٨]

لەگەڵ هەموو ئەو بۆچوونانەی، كە خستمانە ڕوو دەربارەی سەرهەڵدان و دەركەوتنی هەستی نەتەوایەتی لەنێو کورددا ئەوە دەركەوت، كە كوردیش وەكو باقی كۆمەڵگە و گەلانی جیهان خاوەن مێژوویەكی كۆنە، سەبارەت بە سەرهەڵدانی هەستی نەتەوایەتی (ناسیۆنالیزم).

لەگەڵ ئەوەی كە ناشتوانین هەروەك مێژووی گەلانی تری جیهان ساڵێكی دیاریكراو دیاری بكەین و بڵێین لەم ساڵەدا بیری ناسیۆنالیزم لەنێو کورددا سەری هەڵداوە و لەو ساڵەشدا بە لوتكە گەیشتووە.

٤ـ١ خانی و شیعری نەتەوەیی:

لەڕاستیدا شاعیران بەهۆی بینینی ئەو هەموو دەردو مەینەتییەوە بەدرێژایی مێژوو خۆشەویستی و سۆزی خۆیان بۆ نیشتیمانەكەیان بەجۆرێك لە جۆرەكان بە شیعر دەربڕیوە، خۆشەویستی نیشتیمان وای لە شاعیران كردووە، كە شیعر بكەن بە چەكێكی كاریگەر بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی دوژمن، بوونی هەستی نەتەوایەتی و نیشتیمان پەروەری لەنێو ناخی مرۆڤدا كارێكی گرنگی شاعیرانمان بووە.

ئەگەر لەمڕۆدا شیعر ئەو كاریگەرییەی نەمابێت لە دروستكردنی هەستی نەتەوایەتی و نیشتیمان پەروەری ئەوا سەردەمانێك بوو كاریگەری سەرەكی هەبوو لە گیانفیدایی و لە خۆبەختكردن بۆ نیشتیمان، بۆیە شیعری نەتەوەیی بریتییە لە: ((دەربڕینی سۆز و خۆشەویستییە بۆ نیشتیمان، بۆ زێد و خاكی وڵات، بۆ كۆمەڵگە هەروەها دەربڕینی ئێش و ئازارەكانی كۆمەڵگە بە زمانی شیعری))[٢٩]

هەرچەندە شاعیران ئێش و ئازارەكانی گەلەكەیان بە زمانی شیعر دەربڕیوە و بۆتە چەكێكی كاریگەریش بۆ بەرانبەرەكانیان، چونكە دەربڕینی سۆز و خۆشەویستی بۆ نیشتیمان بە زمانی شیعری جیاوازی هەیە لەوەی كە بە قسەی سادەیی و ئاسایی ڕۆژانە، كە گوزارشتی لەسەر دەكرێت.

نابێت ئەوەشمان لەبیر بچێت، كە شاعیرانی كلاسیكیش باسی شیعری نەتەوەییان نوسیوە و بەجۆرێك لە جۆرەكان ئەو هەستەی خۆیان دەربڕیوە، بەڵام زیاتر هەستی خۆشەویستی و جوانی سروشت و ئافرەت لە

[٢٧] عەتا قەرەداغی، گەڕان بەدوای ناسنامەدا، چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠١، ل١١

[٢٨] جەعفەر عەلی، ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی كوردی، ل٢١٢.

[٢٩] شەرمین ئیبراهیم عەزیز، پەشێو و تازەكردنەوە لە شیعری كوردیدا، ل٩٨.

e-ISSN (2522-7130) p-ISSN (2410-1036)

شیعرەکانیان ڕەنگی داوەتەوە، ئەوەش هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە، بۆئەوەی کە کەمتر کەوتوونەتە ژێر کاریگەری داگیرکەران و چەوساندنەوەی ڕژێمەکان، بەڵام شاعیرانی نوێکەرەوە زیاتر کەوتوونەتە ژێر کاریگەری زوڵم و چەوساندنەوەی دەوڵەتان و گرتن و ئازاردانیان و دوورخستنەوەیان لە نیشتیمان کە ئەوەش کاریگەری ڕاستەوخۆی کردووەتە سەرو توانیویانە هەستەکانی خۆیان بە شیعر دەربڕن و باسی خۆشەویستی نیشتیمان و زێدی باب و باپیریان بکەن بەجۆرێك سەرەڕای ئەو هەموو ئازار و ئەشکەنجە و دەربەدەرییان، بەڵام نەیان توانیوە بۆ ساتێکیش شوێنی لەدایك بوون و منداڵییان لەبیر بکەن و تونیویانە هەرچۆنێك بێت ئەو هەستە پیشانی کۆمەڵگە و گەلەکەیان بدەن، هەوڵیان داوە ڕق و دووبەرەکی و شەڕ و ئاژاوە لە نیشتیمانی دایك نەهێڵن و ئاوێك بەو ئاوەدا بکەن. بۆیە هەوڵ دەدەین بە چەند نموونەیەکی شیعری ئەو هەستەی ئەحمەدی خانی بەرانبەر بە کۆمەڵگە و نیشتیمان بخەینەڕوو.

١ـ٥ گرنگی زمان لای ئەحمەدی خانی:

ئەگەر سەیری شیعرەکانی ئەحمەدی خانی بکەین بەڕوون و ئاشکرایی بۆمان دەردەکەوێت ، کەبابەتی ناسیۆنالیزمی کوردی لەشیعرەکانی دا ڕەنگی داتەوە و گرنگی تەواوی بەزمانی کوردی داوە و تا ئەو ئاستەی زمانی کوردی لای خانی هیچی کەمتر نەبووە لە زمانەکانی تر، ئەمەش بەرزی هەستی نەتەوایەتی دەردەخات لای خانی، هەڵبەتە زۆربەی نوسینەکانی بەکوردی بووە و لای گرنگ نەبووە لەسەر ئەمە لۆمەشی بکەن.

ئەگەر سەیری ئەم شیعرەی خانی بکەین بۆمان دەردەکەوێت کە چۆن شانازی بەزمانی کوردی و نەتەوەکەی دەکات و دەڵێت:

تا خەڵك نەبێژتن کو ئەکراد
بێ مەعریفەتن بێ ئەصل و بنیاد
ئەنواعی میلل خودان کتێبن
کرمانج تەنێ بێ حسێبن
هەم ئەهلی نەزەر نەبین کو کرمانج
عشق نەکرن ژ بۆ خۆ ئارمانج (٣٠)[٣٠]

گەر سەیری ئەم شیعرە بکەین خانی هەست بەگرنگی ڕۆڵی زمان لەژیانی میللەتدا دەکات، کە رووحی نەتەوەیە، بۆیە خانی زوو هەستی بەوە کرد کە خەریك بوو میللەتەکەی بەهۆی سەرهەڵدانی ململانێکان واز لەزمانی خۆیان بێنن، چونکە پەروەردە ناتوانێت سەرکەوتوو بێت تا ئەوکاتەی زمانی نەتەوەیی نەبێتە زمانی ئاخاوتن و نوسین، ئەمەش خۆی لە ئاوڕدانەوەی لە منداڵاندا بینیەوە، کاتێ فەرهەنگی بچوکی (کوردی عەربی) یان بۆ دادەنێت و ناوی دەنێت (نەوبەهارا بچوك) بۆ ئەوەی (کرداری فێربوونیان لا ئاسان بێت، عیبادات و کۆڵەکەکانی ئاین و بیروباوەڕی ئیسلامیان بەزمانی کوردی پێ بناسێنێت)[٣١] لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت کەزمان ڕۆڵی کاریگەری هەیە لەچەسپاندنی بیری مرۆڤدا،هەم لەڕوی بەشەرییەوە هەمیش لەڕووی فکرەوە، کەئەمەش

[٣٠] عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، ئەحمدی خانی، ل٥١-٥٢، ڕەفیق شوانی، کۆمەڵە وتارێکی ئەدەبی،چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ل٤٠.

[٣١] عەبدولفەتاح بۆتانی، سەرەتاکانی هەستی نەتەوایەتی کورد لەمێژووی نوێدا، ل٢٦.

e-ISSN (2522-7130) p-ISSN (2410-1036)

بۆتاكەكانی هەركۆمەڵگەیەك گرنگی و تایبەت مەندی خۆی هەیە،بەتایبەت لای نوسەروو شاعیرانمان لەناویشیاندا ئەحمەدی خانی.

٦ـ١ گرنگی دەوڵەت و دەسەڵات لەبیری ئەحمەدی خانیدا؛

ئەگەر باس لە بنەما سەرەكیەكانی دەوڵەت بكرێت، دیارە دەسەڵات یەكێكە لە بنەما سەرەكییەكان، چونكە دەوڵەت بێ هەبوونی كەسانێك وەك سەرۆك و دەسەڵات ڕاپەڕاندن هیچ مانایەكی نی یە، خانی بە لێهاتوی خۆی دەركی بە كاریگەری بوونی بنەماكانی دەوڵەتداری كردووەو بە ئەزمون و شارەزای خۆی كەباسی لەبوونی دەوڵەت یان میرنشینێكی خۆماڵی دەكات، دەسەڵاتی سیاسی بەسەرچاوەیەكی سەرەكی هێنانەدی ئەو ئامانجانە دەزانێت،هەروەك لە زۆر هۆنراوەدا ئاماژەی بۆ بوونی سەركردەیەكی دڵسۆز و دادگەر دەكات، كە بتوانێت بەرگری لەماف خەڵك و سنوری جوگرافیای كوردستان بكات و ببێتە فریاد رەسی نەتەوەكەی بۆ ڕزگار بوونی لەدەست زوڵم و داگیركەری بێگانە، یەگرتووی و یەكێتی بەبەنەمایەكی سەرەكی ئەو ئامانجانە دەزانێت هەروەك دەڵێت :

گەردێ هەبوامە ئیتیفاقەك
ڤێكرا بكرا مە ئنقیادەك
ڕۆم و عەرەب و عەجەب تەمامی
هەمیان ژ مەرا دكر غولامی
تەكمیل د كرمە دین و دەوڵەت
تەحصیل دكر مە علم و حیكمەت
تەمیز و بوون خودان كەمالات [٣٢]

خانی لێرەدا ئاماژە بۆ ئەوە دەكات ئەگەر گەلی كورد هاوڕابان و ناكۆكی و ململانێ لە نێوانیاندا نەبوایە لەسەر بابەتە چارەنوس سازەكان پێكەوە ڕابەرایەتی خۆمان بكردایە،ئەوا تەواوی میللەتانی (ڕۆم و عەجەم و عەرەب) پێكەوە دەبوونە غوڵامی كورد و دەوڵەتی كوردی دادەمەزراند، هەروەها كورد دەبۆیە خاوەن زانست و عیلم و مەعریفەت و فەلسەفە و حیكمەت.

خانی كە باسی دەوڵەت دەكات دوو بۆ چونی ناكۆك پێشكەش دەكات، جارێك ویستی خودییە و،كە گەلانی دی باڵا دەست كردووە كوردی بێ بەش و ماف خوراو كردووە،وێنەی ئاوەژوو پێچەوانە كە ویستی یەكگرتن و یەكگرتنەوەیە، كە لەناو گەلێكدا نادیار و بزر و شاراوەیە، بەڵام ئەگەر ویستی یەكگرتنەوە لە دایك بێت ئەوا دەوڵەت مسۆگەرە و گەل بەمافی خۆی دەگات.

خانی مەینەتی كورد لە نەبوونی دەوڵەتدا دەبینێتەوە و دەڵێت :

لەو پێكڤە هەمیشە بێ تفاقن
دائیم ب تەمە روود و شیقاقن
گەردی هەبوایە مە ئیتیفاقەك
ڤێكرا بكرا ب كرا مە ئیتیفاقەك [٣٣]

---

[٣٢] عیزدین مستەفا رسول،دیوانی ئەحمەدی خانی،ل٥٢ .

e-ISSN (2522-7130)   p-ISSN (2410-1036)

واتا خانی لێرەدا سەری سوردەمێنێ لە کاری کردگار دەپرسێ بۆ دەبێ کورد دەوڵەتی نەبێ؟ هەر خۆشی وەڵامی خۆی داواتەوە و دەڵێ گەر ئێمە خۆمان ڕێکەوتنێك نی یە لەنێوانماندا دەنا هەموو بنەماکانی بوونی دەوڵەتمان تیایدایە ،بەڵام بەدبەختی کورد وای کردووە بێ دەوڵەت و بەش مەینەت بێت.

لەلایەکی ترەوە خانی چەند هۆکارێکی تری سیاسی بۆنەبونی دەوڵەت لەلایەن دوژمنان دەگێڕێتەوە کە دەڵێت:

ئەڤ رۆم و عەجەم ب وان دەسارن

کرمانج هەمی ل چار کنارن

هەردوو تەرەفان قەبیلی کرمانج

بۆ تیری قەزا کرنیە ئارمانج [٣٤]

واتا خانی بە ڕوونی باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە کورد ئەو ژێر دەستەیەی کە بەسەری دا هاتووە ،لە فارس و عەرەب و تورك ،لە هەموولایەك کوردیان دەورەداوە ،وەکو حەسارێك وان بۆ کورد هەرکاتێ کورد خاوەنی هەر سوپا و هۆز و قبیلەیەك بووە و بوژاوەتەوە خێرا ئەو هێزانە دایان بەزاندۆتەوە و کوردیان کردووە بە نیشانەی تیرەکانیان

خانی کە باسی دامەزراندنی دەوڵەت دەکات ڕێگە چارەی گەیشتنە ئامانج پشت گوێ ناخات ،چونکە بەتاقە ڕێگەی گەیشتنە مەبەست دەزانی کە لێرەدا (شیر) مەبەستی چەك و سوپایە بەڕێگای پاراستن و سوپاو چەك نەتەوەکەی دەتوانێ بگات بە ئامانج، کە لە مەم و زینەکەی دا بە شاکارە هونەریەکانی دەری بڕیوە .

خانی لەباسی دروست بوونی دەوڵەتدا باسی سەرکردە دەکات و پێشی وایە ئەگەر کورد سەرکردەی هەبووایە ،ئێستا خاوەنی دەوڵەت و ئاڵای خۆی دەبوو، گەر سەیری بارودۆخی کورد بکەین بۆمان دەردەکەوێت کە لەئەنجامی بێ سەرکردەیی توشی ئاوارەیی پەروتەوازەیی بووین هەروەکو شاعیر دەڵێت :

گەر دێ مە هەبوایە مە پاد شاهەك

لایق بدیا خودی کولا هەك

تەعین ببوا ژ بووی تەختەك

زاهر ڤە دبوو ژ بومە بەختەك

حاصل ببوا ژ بووی تاجەك

ئەلبەتە د بوو مە ژی رەوا جەك

غەمخواری دکر ل مەیەتیمان

تینانە دەرێ ژ دەست لە ئیمان[٣٥]

واتە ئەگەر ئێمە پاشایەکمان هەبوایە،خۆی بە شایەن و تەختی بزانیبایە،ئەوا ئێمە ڕەواجێکمان دەبوو،غەمخۆرشی لە ئێمە دەکرد ،ئێمەی لە دەست دوژمنان دەردەهێنا.

[٣٣] عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ،دیوانی ئەحمەدی خانی ، سلێمانی ٢٠٠٨، ل٥٤ .

[٣٤] نەجات عبداللە، دیوانی ئەحمەدی خانی(مەم و زین)، ل٢١٢ ..

[٣٥] دیوانی ئەحمەدی خانی (مەم و زین) ،ل٥١ .

e-ISSN (2522-7130) p-ISSN (2410-1036)

خانی به بیره ناسۆ نالیزمی یه کوردیەکەی باسی یەکڕیزی و تەبای میلەتەکەی دەکات،کورد بەشایەنی دروست بوونی دەوڵەت دەزانێ چونکه هەموو هەل و مەرجەکانی بوون به دەوڵەتی تیایدایه ،چونکه ئەو گەلەی که دەوڵەتی نیه هەمیشه ئاواره و دەربەدەره.

خانی هزری ئیمپراتۆریەتی کوردی کردووه ،ئەگەر ئەو بیرەی خانی که بیری لێ دەکردەوه جێ بەجێ ببایه،ئەوا میللەتی کورد خاوەنی ئیمپراتۆریەتی خۆی دەبوو.

خانی له مەم و زینەکەی دا توانیوویەتی ئەوەی له هزری دایه بیکاته وشەو بیخاته سەر دیوانی پر جەوهەری نەتەوایەتی یه کوردیەکەی و له (مەم و زین) دا توانیویەتی گشت لایەنەکانی دروست بوونی (دەوڵەتی نەتەوەی،دەوڵەتی ئاینی،بێ ترسان له دوژمن دەر ببڕێ و وەڵامی ئەو کەسانه بداتەوه که کورد بەبێ مەعریفەت و نەزان له قەڵەم دەدەن .

دا خەلق نه یێژن کو ئەکراد

بێ مەعریفەتن بێ ئەسل و بونیاد [٣٦]

خانی لێرەدا ئاماژەیەکی گرنگ بۆ دروست بوونی دەوڵەتی کوردی دەکات که کورد خامەی هەیه، بەڵام سوپای نی یه کەواته گەر سوپا هەبا دەوڵەت پایەداره و بوونی هەیه دەنا دەوڵەتی کوردی بەبێ سوپایەکی یەکگرتووی نیشتیمانی دروست نابێت.

ئەمه بەکورتی لەسەر بیر و تێڕوانینی خانی بۆ زمان و دەوڵەت و ئاڵا، لەبەرئەوەی بیری خانی لەسەر بابەتی نەتەوەیی زۆر فراوانه و زیاتر هەڵدەگرێت.

---

[٣٦] مامۆستا جەعفەر، مێژووی بیری کورد، سلێمانی -٢٠٠٩، ل٢٠٢ .

e-ISSN (2522-7130) p-ISSN (2410-1036)

ئەنجام

لەکۆتایی نوسینی ئەم توێژینەوەیەدا گەیشتینە ئەم ئەنجام و ڕاستیانەی خوارەوە:

١. سەرەتای سەرهەڵدانی بیری ناسیۆنالیزمی لەشیعری کوردیدا دەگەڕێتەوە بۆ ئەحمدی خانی چونکە پێش ئەم شاعیرە هیچ دەقێکی شیعریمان لەبەردەست نیە کەبیری سیاسیی تێدا ڕەنگ بداتەوە.

٢. بەشێوەیەکی گشتی شیعری نەتەوەیی لەهاندان و جۆشدانی خەبات و هۆشیارکردنەوەی خەڵك بەو بیرەی شاعیر بانگەشەی بۆ دەکات مەبەستەکەی بگەیەنێت ، کە بەردەوام ویستویەتی گەلەکەی بەرەو پێش بچێت و ناتەواوی و کەم و کوڕیەکانی نەتەوەکەی دەست نیشانکردووەو لەهەمان کاتیشدا ڕێگا چارەی بۆ دیاری کردوون.

٣. شاعیر ڕاست و ڕەوان مەزڵومیەتی گەلەکەی خۆی دەربڕیوەو بەو ڕادەیە دەربڕینی لەزامێکی قوڵی مرۆڤایەتی کردووە، کەچۆن دەیەوێت ئارەزوو ئاواتەکانی بهێنێتەدی و خەم و مەینەتیەکانی بەلاوە بنێت.

٤. خانی یەکەم کەسە لەسەر ئەمنی قەومی و جیۆپۆلەتیکی کوردستان دوابێت.

٥. خانی زۆر بایەخی بەزمانی کوردی داوەو لەم بوارەشدا ئەسپی خۆی تاوداوە و کاری بۆکردووە بۆئەوەی نەتەوەکەی زمانی خۆیان فەرامۆش نەکەن و لەهەموو بوارەکانی ژیان بەکاری بهێنن.

e-ISSN (2522-7130) p-ISSN (2410-1036)

الملخص

(القومية واللغة والدولة عند أحمدي خاني) هوعنوان هذا البحث، تناول القومية وإنعكاساتها في الشعر خاني، ومن هذا المنطلق يبحث عن سيمات هذه الإنعكاسات، ويتكون البحث إضافة إلي المقدمة والخاتمة من محاور:

تناول البحث من الناحية النظرية والتطبيقية عن (القومية وخاني، وظهور الحس القومي من الجانب التأريخية، وظهور القومية في الأدبيات الكوردية، أهمية اللغة والدولة عند خاني)، وجئنا بالأمثلة الشعرية لتأييد الموضوع، وأهم النتائج التي توصلنا إليها من خلاله، التي هي عودة ظهور الفكر القومي في الشعر الكوردي إلي أحمدي خاني، لأنه ليس لدينا أي النص الشعري قبله تناول الفكر السياسي، وإهتم باللغة والدولة كي لا ينسي قومنا هذا الجانب.

الكلمة المفتاحية: القومية، اللغة، الدولة، السلطة، القيادي، خاني.

Abstract

(Nasionalism, language and state by Ahmadi Khany) is the tittle of the present study in which we tried to speak about nationalism and nation and their reflection in Khany's poems and from this respect the study deals with the facies of this reflection. Besides the preface and conclusions, the study onsists of main part and some other chapters .

The present study speaks theretically and practically about (nationalism, Khany, the emergence of nationalism sense historically, the emergence of nationalism in Kurdish literature and the importance of language and state by Ahmady Khany). At the same time, some poets are presented as examples for supporting the topics. The most prominent conclusions that the researche chieved are that the beginning of the emergence of nationalism in Kurdish poetry returns to Ahmay Khany, since we cannot find any other poets before which reflect poletical notion clearly. Moreover, Khany was very interested in language and the state inordr that his nations do not neglect these aspects .

Key words: Nation, language, the state, the power, the leader, Khany.

e-ISSN (2522-7130) p-ISSN (2410-1036)